

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย “ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญกับนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท” ทำให้มองเห็นพุทธปรัชญาในภาพรวมทั้งหมดว่า พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาชีวิต แนวความคิดทางปรัชญาที่มีสาระอยู่ที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้ชีวิตดำเนินไปสู่อุดมการณ์ที่ตั้งไว้ได้ดีที่สุดได้ ความคิดทั้งหมดในพุทธปรัชญาเถรวาทตามที่ตรวจสอบหลักฐานได้จากพระไตรปิฎก มีความคิดเรื่องนิพพานเป็นแกนกลาง แม้จะมีความคิดทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องกำเนิดโลก หรือสังขจรธรรมอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยตรงอยู่ด้วย พระพุทธเจ้าก็มีได้ทรงเน้นที่จะอธิบาย หรือโต้แย้งปัญหาเหล่านี้ คำสอนของพุทธปรัชญาล้วนกล่าวถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะเรื่องของทุกข์ และความดับทุกข์ คือการปฏิบัติตนเพื่อเข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นความดีสูงสุดของชีวิต และเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา

ในส่วนของความคิดเรื่องบุญ จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยทำให้สามารถสรุปความหมายของบุญได้ว่า บุญ คือ ความบริสุทธิ์สะอาดของจิต หรือคุณภาพอันดีของจิต การใช้คำว่า “บุญ” ในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ มีการใช้ในความหมายที่เป็นทั้งการกระทำและผลของการกระทำ อยู่ในคำเดียวกัน ขึ้นอยู่กับการใช้ นัยที่เป็นการกระทำ บุญ คือ การกระทำที่ทำให้จิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด หรือการกระทำที่ทำให้คุณภาพของจิตดีขึ้น เช่น คำว่า “จะลาสิกขาออกไปทำบุญ” ในกรณีนี้เน้นไปที่การกระทำความดีต่าง ๆ นัยที่เป็นผลของการกระทำบุญ คือ ผลของกุศล หรือผลของความดี เช่นกล่าวว่า “บุญนั้นเป็นชื่อของความสุข” “เพราะการสมาทานกุศล ธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ บุญย่อมเจริญเพิ่มพูน”

วิธีการทำบุญตามคำสอนเรื่องบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ ทาน ศีล ภาวนา

ทาน คือ การให้ การบริจาค การเสียสละ การให้ทานมีวัตถุประสงค์อยู่ 2 ประการ คือ เป็นการให้เพื่อมุ่งพอกกิเลสในใจของผู้ให้ อันเป็นการให้เพื่อมุ่งทำให้บริสุทธิ์สะอาด เช่น การให้พระภิกษุสงฆ์ เป็นการให้เพื่อบูชาคุณความดี เพื่อยกย่องส่งเสริมสนับสนุนคนดี เป็นต้น และวัตถุประสงค์ของการให้เพื่อมุ่งสงเคราะห์ผู้รับ เช่น การให้แก่คนขอทาน การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากขาดแคลน หรืออาจจะเป็นการให้เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ สมนามไมตรี แสดงน้ำใจสร้างสามัคคีบ้าง เป็นการให้ในด้านทรัพย์สินสิ่งของ ปัจจัยเครื่องใช้ ยักรักษา วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้ความรู้ศิลปะวิทยาการ ให้คำแนะนำสั่งสอน บอกแนวทาง ดำเนินชีวิต หรือให้ธรรม ให้ความมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกิจที่ดีงาม ตลอดจนให้อภัยที่เรียกว่า อภัยทาน จากวัตถุประสงค์ของการให้ทานซึ่งมีอยู่ 2 อย่าง คือ ให้ทานเพื่อพอกกิเลสในใจของตนเอง กับให้ทานเพื่อช่วยสงเคราะห์แก่ผู้รับนั้น ทั้งสองอย่างนี้เป็นบุญด้วยกัน แต่อย่างแรกเป็นการทำบุญโดยตรง คือ บุญที่เกิดจากการให้แท้ ๆ ส่วนอย่างหลังเป็นการมุ่งสงเคราะห์ บุญจะเกิดก็เกิดจากน้ำใจเมตตากรุณาอีกชั้นหนึ่ง

ศีล คือ ความประพฤติดีงาม และการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ความมีระเบียบวินัยและความมีกิริยามารยาทงดงาม เฉพาะอย่างยิ่งเน้นศีลในระดับการไม่เบียดเบียนหรือการอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยสงบสุขในสังคม คือ ศีล 5 อันได้แก่ การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย การไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของกันและกัน การไม่ละเมิดต่อของรัก ไม่ประทุษร้ายจิตใจลบหลู่เกียรติทำลายตระกูลวงศ์ของกันและกัน การไม่หักกร้านลิดรอนผลประโยชน์กันด้วยวิธีประทุษร้ายทางวาจา และการไม่ซ้ำเติมตนเองด้วยสิ่งเสพติดซึ่งทำให้เสื่อมทรามเสียสติสัมปชัญญะที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งป้องกันจากความผิดพลาดเสียหายและคุ้มตัวไว้ในคุณความดี นอกจากนี้อาจพยายามฝึกตนเพิ่มขึ้นในด้านางงดเว้นสิ่งหรรษาฟุ่มเฟือยบำรุงบำเรอปรนเปรอความสุขต่าง ๆ และหัดให้เป็นอยู่ง่าย ๆ ด้วยการรักษาอุโบสถถือศีล 8 ตลอดจนศีล 10 ประการ ตามโอกาส

ภาวนา การฝึกปรีชิตและปัญญา คือ ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ให้เข้มแข็งมั่นคงหนักแน่น และให้มีปัญญารู้เท่าทันสังขาร รู้เท่าทันโลกและชีวิต หรือ

มีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง ภาวนานี้ก็คือสมาธิและปัญญาในไตรสิกขาที่เอามากล่าวรวมจัดเข้าเป็นหัวข้อเดียวกัน มีความหมายคลุมตั้งแต่สัมมาวายามะที่ให้เพียรละกิเลสเพียรอบรมปลูกฝังกุศลธรรมในหมวดสมาธิ จนมาถึงการมีสัมมาทิฐิ และความดำริที่ชอบประกอบด้วยเมตตากรุณาในสัมมาสังกัปปะที่เป็นหมวดปัญญา

การให้ผลของบุญนั้น พุทธปรัชญากล่าวถึงไว้มากมาย ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า บุญสามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่บุคคลทั้งในโลกนี้ โลกหน้า แม้จนกระทั่งเข้าถึงนิพพาน บุญทำให้เกิดแต่ความสุขในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ การให้ผลของบุญที่เกิดจากการทำทาน และรักษาศีล โดยไม่เจริญภาวนาเลยจะอำนวยให้ผู้ที่ทำได้ไปเกิดในสุคติคือได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาบนสวรรค์ แต่การให้ผลของบุญนี้ยังเป็นโอปธิกบุญ คือ ให้ผลเป็นชั้นธออยู่ เมื่อยังมีชั้นธอยังมีทุกข์ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ผลบุญที่ยังเป็นโอปธิกบุญ จึงมิใช่จุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา

ส่วนความคิดเรื่องนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงความหมายของนิพพานไว้หลายนัย เช่น นิพพานเป็นสิ่งที่มิอยู่แน่นอน นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (สุขในที่นี้หมายถึงสันติสุขไม่ใช่โลกียสุข) นิพพานเป็นความสงบแห่งสังขาร เป็นสิ่งประเสริฐสุด เป็นธรรมที่เป็นอมตะ มีลักษณะต่างจากการปรากฏของสิ่งอื่น ๆ ไม่มีลักษณะของสรรพสิ่งที่จะเหมือนลักษณะของนิพพาน เป็นสิ่งที่ปราศจากต้นเหตุและอุปาทาน เพราะขจัดอวิชชาเสียได้ เป็นสภาพที่ไม่มีการลดลงหรือเพิ่มขึ้น ปราศจากความกังวล ความยึดมั่น ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ความมัวเมา ความกระหาย ความอาลัย การเวียนว่ายตายเกิด ปราศจากต้นเหตุ ความกำหนัด และกิเลส นิพพานไม่มีตัวตนอยู่ในการรับรู้ ไม่ใช่สิ่งใด ๆ ในจักรวาล เป็นต้น โดยภาวะลักษณะของนิพพานแล้ว นิพพานมีหนึ่ง คือ สันติลักษณะ หมายถึง สงบจากกิเลส และชั้น 5 ทั้งหลาย ซึ่งเป็นภาวะเมื่อปรินิพพานไปแล้ว แต่ถ้าจะแยกประเภทตามปริยายแห่งเหตุ (การอุปจารนัย) นิพพานก็มีสอง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงนิพพานที่เป็นไปกับกับชั้น 5 คือ วิบากและกัมมัชชรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลายเป็นนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ และอนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงนิพพานที่ไม่มีชั้น 5 คือ วิบากและกัมมัชชรูปเหลืออยู่ เป็น

นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว นิพพานเป็นภาวะที่มีอยู่จริง และผู้ดับกิเลสได้หมดแล้วเข้าถึงได้จริง แต่นิพพานเป็นภาวะที่อยู่เหนือกาลเวลา ไม่อาจกล่าวได้ว่าผู้เข้าถึงภาวะเช่นนั้นแล้วมีอยู่ ณ ที่ใดในเวลาใด วิธีที่จะบรรยายเกี่ยวกับผู้เข้าถึงฐานะเช่นนั้นให้พอเป็นที่เข้าใจได้ คือ การปฏิเสธว่า ไม่เป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้ ไม่เป็นอะไร ๆ ทุกอย่างในโลกมีและเป็น ไม่มีอยู่ในโลกนี้ ไม่มีอยู่ในโลกหน้า ไม่มีอยู่ในระหว่างโลกนี้และโลกหน้า นี่คือภาวะที่เรียกว่านิพพานซึ่งบุคคลสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น

พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกหนทางกำจัดทุกข์หรือข้อปฏิบัติที่ทำให้พ้นทุกข์และเข้าถึงนิพพานว่า มรรค หรือบางครั้งก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มรรคหรืออริยมรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ซึ่งเมื่อก้าวโดยย่ออาจย่อลงในหลักปฏิบัติ 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรืออริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา ที่เรียกว่าหลักไตรสิกขา อันเป็นแนวทางที่วางไว้สำหรับการปฏิบัติโดยลำดับ เปรียบเสมือนบันได 3 ขั้น คือ เริ่มต้นปฏิบัติทางกาย ทางวาจา (อริสัสสิกขา) ก่อน แล้วก้าวไปสู่การฝึกฝนอบรมจิต (อริจิตตสิกขา) ไปจนถึงลำดับขั้นสุดท้าย คือ การอบรมปัญญาให้แก่กล้า รู้แจ้งสภาวะธรรมของสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง (อริปัญญา) แล้วบรรลุธรรม การฝึกอบรมจิตขั้นสูงที่เรียกว่า อริจิตตสิกขานี้ คือการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ส่วนอริปัญญาก็คือการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน คือ การฝึกฝนอบรมจิตเพื่อให้เกิดความสงบ เกิดความตั้งมั่น เกิดสมาธิอย่างยอดเยี่ยม การเจริญสมถกัมมัฏฐานเป็นอุบายที่ทำให้จิตสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ สามารถทำให้กิเลสอย่างกลางที่แสดงออกทางใจระงับไปได้ชั่วคราว ส่วนกิเลสละเอียดอ่อนที่เป็นอนุสัย เช่น อวิชชาซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกิเลส อื่น ๆ ทั้งปวงนั้น การเจริญสมถกัมมัฏฐานไม่สามารถทำให้อ่อนกำลังลงได้ จะทำให้อ่อนกำลังและทำลายให้หมดไปได้ด้วยการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งได้แก่การพิจารณาสภาวธรรมให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง จนกระทั่งเกิดวิปัสสนาญาณ สามารถละกิเลสต่าง ๆ ได้ตามลำดับ และถ้าปฏิบัติต่อไปก็จะสามารถละกิเลสได้หมด การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานก็ได้แก่การปฏิบัติโดยการพิจารณาสังขาร หรือสิ่งทั้งปวงให้เห็นตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา - ความไม่

เที่ยง ทุกขตา - ความเป็นทุกข์ อันได้แก่ความที่สิ่งทั้งปวงไม่อาจดำรงอยู่ในสภาพเดียวได้ตลอดไป และอนัตตตา - ความปราศจากตัวตนที่เที่ยง การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 อันเป็นทางสายเอกที่จะนำบุคคลเข้าถึงนิพพานได้โดยตรง เป็นการปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญา เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรมได้ถูกต้องตามสมควรแล้วย่อมเกิดผลลัพท์เป็นปัญญาญาณที่รู้แจ้งสัจธรรมตามเป็นจริงที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ มีหลายระดับแตกต่างกัน แต่อาจกล่าวโดยย่อได้ 2 ระดับ คือระดับอ่อนและระดับแก่ วิปัสสนาญาณระดับอ่อนย่อมทำให้บุคคลเข้าถึงภาวะความหลุดพ้นเพียงชั่วคราว เป็นความหลุดพ้นในระดับโลกียะ เพราะไม่สามารถทำลายกิเลสได้เด็ดขาดเป็นสมุจเฉท ไม่อาจทำให้บรรลุนิพพาน มีผลเพียงแต่ทำให้จิตสงบระงับจากกิเลส ทำให้จิตใจไม่เร่าร้อน ไม่ดิ้นรนกระวนกระวาย ไม่กระสับกระส่าย รู้สึกปลอดโปร่งสบายใจ อาการเช่นนี้เกิดขึ้นเพียงชั่วคราว ครั้นพอจิตรับอารมณ์ใหม่โดยไม่แยบคายกิเลสก็จะกลับฟุ้งขึ้นมาอีก เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความเดือนร้อนใจ ส่วนวิปัสสนาญาณระดับแก่ล้ามีกำลังมากเมื่อเกิดขึ้น ย่อมทำให้บุคคลเข้าถึงภาวะความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง เป็นความหลุดพ้นระดับโลกุตตระ เพราะสามารถทำลายกิเลสได้เด็ดขาดเป็นสมุจเฉท ทำให้บรรลุนิพพาน

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญกับนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น จากการศึกษาวิจัยพบว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ประสานสอดคล้องกลมกลืนกันเป็นอย่างดี ความคิดเรื่องบุญมิได้แยกอยู่ลอย ๆ และมีได้อยู่อย่างขัดแย้งกับความคิดเรื่องนิพพาน ตามที่บางคนที่ยังไม่เข้าใจในพุทธปรัชญาอย่างลึกซึ้ง เข้าใจผิดกันอยู่เป็นจำนวนมาก ตรงกันข้ามความคิดเรื่องบุญนี้กลับเป็นความคิดที่สนับสนุนความคิดเรื่องนิพพานได้เป็นอย่างดี ในส่วนของความคิดหรือคำสอนเรื่องวิธีการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ ทาน ศีล ภavana ก็เป็นหลักการสอนที่ให้คนทำดี ละเว้นความชั่ว และเป็นความคิดที่มีฐานที่มาจากอริยมรรคมีองค์ 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทา เช่นเดียวกับวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน ที่ยืนยันอริยมรรคมีองค์ 8 ออกมาในรูปของวิธีปฏิบัติที่เรียกว่าไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา การปฏิบัติตามวิธีการทำบุญคือการทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนานี้จึงเป็นหนทางปฏิบัติสายเดียวกับการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานโดยแท้ ในส่วนของคำสอนเรื่องการให้ผลของบุญที่ยังเน้นถึงการให้ผลที่เป็นความสุขทางโลกียะในชาติปัจจุบันและให้ผลต่อการเกิด

ใหม่ในชาติหน้าที่จะได้เกิดในสุคติเป็นมนุษย์หรือเทวดานั้น ดูราวกับว่าเป็นคำสอนที่ขัดแย้งกับคำสอนเรื่องนิพพานอย่างรุนแรง เพราะนิพพานเป็นภาวะที่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามความเป็นจริงแห่งโลกและชีวิต กล่าวคือการทำผลของบุญก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของการให้ผลของกรรม ซึ่งเป็นกฎแห่งธรรมชาติ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลหวนพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น” นั่นคือเมื่อผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติธรรมได้เพียงระดับรองลงมา ผลที่ได้ก็ต้องไปเป็นตามสิ่งที่ตนปฏิบัติ ผลบุญที่อำนวยให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงผลบุญที่เกิดจากการทำทาน และรักษาศีล แต่มิได้เจริญภาวนาเลย การให้ผลของบุญจึงอำนวยให้ได้ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาเท่านั้น ยังไม่สามารถบรรลุถึงนิพพานได้ แต่ถ้าได้ปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 อย่างครบถ้วน คือ ทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาอย่างจริงจังแล้ว ประกอบกับมีความพร้อมแห่งอินทรีย์ และมีบารมีแก่กล้าเพียงพอผู้ปฏิบัติก็จะสามารถบรรลุถึงนิพพานได้ ถึงแม้จะยังไม่บรรลุนิพพานได้ในชาตินี้ ความดีที่ได้ทำไว้ก็จะสะสมเป็นบารมีในชาติต่อไป ให้สามารถปฏิบัติธรรมต่อไปจนบรรลุนิพพานได้ในที่สุด ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าความคิดเรื่องบุญกับนิพพานนี้ มีความสัมพันธ์ที่ประสานสอดคล้องกลมกลืนกัน และสนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างดีที่สุดในระบบพุทธปรัชญาเถรวาท

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเป็นพุทธศาสนิกชนคนหนึ่ง ตามพ่อแม่บรรพบุรุษที่เป็นชาวพุทธสืบต่อกันมา สมัยเด็ก ๆ ผู้วิจัยติดตามพ่อแม่ไปทำบุญที่วัดพอเข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา ก็ได้เรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ในส่วนของศีลธรรม ผู้วิจัยจดจำและท่องได้หมดถึงประวัติของพระพุทธเจ้า ความเป็นมาของวันสำคัญต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา หรือวันเข้าพรรษาก็ตาม เมื่อเติบโตขึ้นผู้วิจัยก็ไปทำบุญที่วัด ใสบาตร ถวายสังฆทาน ทอดกฐินผ้าป่า บริจาคเงินสร้างพระพุทธรูป ศาลาวัด มีความเคารพนับถือ กราบไหว้พระภิกษุสงฆ์ เพราะว่าเมื่อได้ทำอย่างนี้แล้วเกิดความสุขสบาย แต่ความรู้ในด้านของพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาว่ามีอย่างไร สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างไรหรือไม่ นั่น ผู้วิจัยมีน้อยมาก และผู้วิจัยยังมีความคิดว่า

เรื่องพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชนมีหน้าที่ในการทะนุบำรุงศาสนาให้คงอยู่ต่อไปเท่านั้น พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มนุษย์ปุถุชนคนธรรมดาซึ่งต้องทำมาหากินดิ้นรนต่อสู้ปัญหาอุปสรรคด้านนี้ ไม่สามารถปฏิบัติตามได้ แค่ศีล 5 พอเริ่มที่ข้อ 1 ก็ไม่สามารถปฏิบัติตามได้เสียแล้ว การจะไปนั่งทำสมาธิ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ยิ่งเป็นเรื่องที่ห่างไกลความจริง สำหรับการดำเนินชีวิตของคนธรรมดา แต่เมื่อผู้วิจัยได้เข้ามาเรียนในภาควิชาปรัชญา และได้เรียนวิชาพุทธปรัชญาก็ทำให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวของพระพุทธศาสนามากขึ้น เมื่อได้มาทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญกับนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งทำให้ต้องศึกษาความคิดในพุทธปรัชญาทั้งระบบ จึงทำให้ผู้วิจัยได้พบว่าพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความค่ามหาศาลต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ไม่ว่าจะชาวพุทธผู้นั้นจะมีจุดมุ่งหมายของชีวิตในระดับใด แม้ว่าจะมีใช้จุดมุ่งหมายสูงสุดถึงขั้นนิพพานก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ยังมีพระธรรมคำสั่งสอนในระดับรองลงมา ซึ่งชาวพุทธสามารถยึดถือนำมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เช่น หิริโศตปปะ พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 เป็นต้น

ที่ผู้วิจัยยกเรื่องของตัวเองมากล่าวยืดเยื้อในตอนต้นนั้น ก็เพียงเพื่อจะชี้ให้เห็นว่ามีใช่แต่ผู้วิจัยเท่านั้น แต่ยังมีชาวพุทธอีกมากมายที่เป็นชาวพุทธแต่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งที่พระธรรมคำสั่งสอนนี้เป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์มีคุณค่าต่อการนำมาใช้เป็นแนวทางยึดถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของปุถุชนคนธรรมดาได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า ปัญหาที่น่าจะได้มีการศึกษาค้นคว้าต่อไปคือ คำสอนหรือการอบรมทางธรรม และทางโลกที่สามารถใช้ควบคู่กันไปอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกันมีอะไรบ้าง และจะนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร มีสาเหตุอะไรที่ชาวพุทธเข้าไม่ถึงพระพุทธศาสนามารวมทั้งจะหาวิธีแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างไร ผู้วิจัยเชื่อว่าการวิจัยในลักษณะดังกล่าวนี้ นอกจากจะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในพุทธปรัชญาให้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้นแล้ว ที่สำคัญยังจะมีประโยชน์ต่อการนำผลการวิจัย ไปใช้ในการอบรมขัดเกลาจิตใจของพุทธศาสนิกชน ได้อย่างเป็นผลดีอีกด้วย